

Elvek — Könyvek — Folyóiratok

Dr. NOSZLOPI LÁSZLÓ: A VILÁGNÉZETEK LÉLEKTANA. Bpest. 1937.

Csaknem 20 évvel ezelőtt (1919-ben) *Jaspers* ugyanilyen című munkával lepte meg a világot (*Psychologie der Weltanschauungen*). A könyv ereje azokban a szakaszokban volt s maradt, ahol *Jaspers* az egyes lelki viszonyulási módok elemzését adja, a vallásos ember vagy az esztétikai ember stb magatartásának finom rajzát, azok a részek pedig, melyek a lélektani anyagot fejtegetik, bár a szerző bizonyosan ezeket értékelte többre, azt a hiányérzést keltik, hogy a világnézet kérdése még csak ezen túl nyerhetne igazán megoldást, sőt még csak komoly fölvetetést is, ez a lélektani munka nagyszerű előtanulmány, s csak előtanulmány ahhoz az igazi világnézettanhoz, — mert a világnézet kérdése, bármennyire egyetemes lelki tevékenysége az embernek, túl van a lélektan természetes feladatkörén, s a gazdag részletekben bővelkedő munka tulajdonképpen alkalom a típus-lélektani kutatások eredményeinek összefoglalásra és ösztökélő továbbkutatásra, éppen annyira, amennyire ösztökélő egy módszeres világnézettan végiggondolására.

Ugyanezt az érzést kelti a Noszlopi könyve is, érthetően, mert ugyanazzal az alapvető beállítottsággal indul el és ugyanaz a gyümölcse is, természetesen. A lélektan nagy szerepe van, csakugyan, a világnézet kérdéseinek megvilágításában, de nem az övé a világnézet problémájának megoldása, mert ez a középponti probléma a világnézet logikai alkatának kérdése, ezzel együtt azoknak az objektív tényezőknek felmutatása és összeműködésük törvényének fölkeresése, melyek a legteljesebb egyéni színeződéssel fonódnak össze konkrét világképpé, de amelyek éppen annyira nem pusztá egyéni s általában lélektani funkciókat jelentenek, mint az időben és térben való tárgyszemlélés vagy az ideák szerinti rendezése a tapasztalatnak. Aki a világnézet kérdésében a végső réteget kívánja felkutatni, ezt a logikai alkatot kell tudatosítania, ebben rá fog akadni az értékelés és ténymegállapítás örök folyamatban élő alapfunkcióira, mint a szövetben a felvető és beverő két alapvetően fontos szálaira, amelyekre aztán egyéni ábráit reáihímezi mindenkinek egyéni adottsága, amint faji, miliőbeli, neveltetési s még egy csomó tényező meghatározza; ezeket az egyéni és társas lélektan s a tipológia gazdag feladata kinyomozni s rendelkezésére bocsátani a világnézettannak, de a döntő feladat túltal a lélektan területén, akármilyen bőkezűen vonja is meg valaki a lélektan határait. Enélkül a határvonás nélkül azonban a legodaadóbb gond se tud többet elérni, mint hogy minél inkább lélektani a becsvágya, annál inkább érezeti azt a vá-

gyat, hogy most már, ennyi előkészület után, a világnézet kérdést is világítsa meg végre. A Noszlopi könyve gazdag részletekben, gazdagabb, mint elődjéé, akire hivatkozik is, mint „legjelentősebb művelőjére”, de éppen azért elaprózottabb is, — minél inkább a lélektan empirikus adatait kívánja minél teljesebben összefogni, annál inkább az lesz; s a fák mindinkább eltakarják előttünk az erdőt, — vagy mind inkább azt a sejtelmet keltik, hogy nincs is ott az erdő mögöttük. Noszlopira nézve is a könyv megírása, melyre egész lelkiismeretes gondját és szeretetét reátette, tulajdonképpen alkalom arra, hogy egy sereg lélektani ismeretet foglaljon össze, az egyéni, faji, közösségi lélektan területeiről, össze is illeszkednek ezek szintetikus képpé, éppen csak nem lesz világnézet elmélete belőle, — nem erőin mulott, mint a Jaspers esetében se, hanem azon, hogy a kérdés logikuma nem engedi. Kár volna azonban, ha ennyi gond eredményét befejezetlenül hagyná a szerző; ha egyszer megírja a világnézet elméletét, akkor teljessédk meg munkája igazán, akkor nyerik meg ezek a sokszor végleges csiszoltságukat megkapott részek is természetes rendszeres elhelyezkedésüket a világnézet problematikájában reájuk váró helyen.

T. B.

BÁRÓ BRANDENSTEIN BÉLA: AZ EBMER A MINDENSÉGBEN.
Első kötet. I. Az emberi test. III. Az emberi kultúra. XXVII. és 392 lap. Bp. M. Tud. Akadémia 1936. — Második kötet. III. Az emberi lélek. XII. és 313. lap. Bp. M. Tud. Akadémia. 1937. — Harmadik kötet. IV. Az ember világhelyzete. X. és 424 lap. Bp. M. Tud. Akadémia 1937.

„... bármily szeretetreméltó akarjon lenni a kritikus, az igazság ottan-ottan kiüti — mert kell hogy kiüsse — magát, mint a szeg a zsákból; a szeg pedig mindig szúrós.”

Arany János Hátrahagyott Iratai, II. k. 223. lap.

Ezeknek a köteteknek eredendő hibájuk az — s ez a hiba még a kötetek terjedelménél is nagyobb — hogy a mű címe, amelyben nyilván a szerző célja lappang, és a mű tartalma között semminemű összefüggés nincs. A szerző mindent el akar itt mondani, ami a filozófiában egyáltalán elmondható s az önkorlátozásnak ebből a hiányából következik, hogy hiába keressük e kötetekben azt a filozófiai antropológiát, amelyet szerzőnk nyújtani akar. Az egymásra toluló filozófiai diszciplínák tömkelegében nem találjuk a filozófiai antropológia sajátos problematikáját és szempontjait. Ha az egész művön figyelmesen áttekintünk, bátran azt lehet mondanunk, hogy az I. kötet, a maga hol terjedős, hol ösztövré fejtegetéseivel magának a célnak javára minden további nélkül elmaradhatott volna. A megmaradt két kötet jól megfésült és kiválogatott anyagából a filozófiai antropológia előadása megkísérelhető lett volna, de természetesen mindig azzal a nehéz, de termékeny önkorlátozással, és azzal a türelemmel, amely nélkül a bölcsélet mezején eredményekre jutni nem lehet.

Ha most az egyes köteteket mégis röviden szemügyre vesszük, jóllehet az egész művet eltévedt kísérletezésnek tartjuk, tesszük azért, hogy az egyes kötetek fogyatkozásaira is reá mutassunk. Legelső, amit az egész műben kifogásolnunk kell, hogy az író szinte kivétel nélkül a német irodalomra támaszkodik; az angol, amerikai, francia irodalmat elhanyagolja és a magyar írók műveit csak úgy tetszés szerint és találomra használja. Pedig éppen a magyar íróktól nagyon sokat tanulhatott volna s meg lett volna az a haszna is, hogy reá jött volna talán, hogy ime, azok már sok mindent jobban és világosabban megírtak. A német irodalom felhasználása is na-

gyon különös módon történik. Amíg pld. Klages tanát a 78—99. lapokon ismerteti szemelvényesen, nem mindig a lényegre vetve a súlyt, addig a sokat idézett Dilthey és Spranger tanát épen csakhogy érinti, mint fecske a víz színét. Ehez járul, hogy az egyes disciplinák ismertetésénél nem mindig azt említi és ismerteti, ami az ember Egésze szempontjából fontos és nem mindig áll az újabb irodalom alapján. Így pld. a biológiai résznél az újabb biológiai elméleteket szinte teljesen mellőzi s feltűnően épen olyan problémákat hagy figyelmen kívül, amelyek az ember lényegének megértésére fontosak. Persze magyar szerzőket itt sem ismer, sem a világhírű Apáthyt, sem Gelejt. Itt-ott ejtett kritikája a vállveregetés látszatát kelti: mindig az illető természettudós nézete egyezik meg az övével és soha sem az övé a tárgyalt természettudóséval.

Az emberi kultúráról szóló fejezetekben nélkülözünk minden filozofikumot: a kérdések felállítása, kitűzése, megfejtése sehol sem történik egy középponti elv alapján és sehol sem látjuk azokat a szájakat, amelyek az emberi kultúra különböző megnyilatkozásait egymással egybefűzik s így ezt a kultúrát egy szerves Egészé szövik. Amit a 98. sk. 1. Rickertől mond, az Rickertre nézve nem jellemző s tanát egészen idegen világításban mutatja be. Itt előbb a „jelentés“ fogalmával kellett volna tisztába jönni s e tekintetben Rickert klasszikus vezető lett volna még akkor is, ha szerző az ő tanát nem fogadja el. De ismerni kellett volna a Böhm, a Varga Béla, a Dilthey, Spranger, Walch kutatásait, sőt nem ártott volna megnézni az angol irodalmat sem. Ha a magyar filozófiai írótól szerzőnk tanulni akart volna, sokat tanulhat vala s fejtegetései nem lettek volna ilyen homályosak, szerte folyók, laikusok részére teljesen érthetetlenek. A társadalom lényegére, szerkezetére vonatkozó fejtegetések minduntalan Spann vágányaira futnak és iskolás szürkeségüket semmiképpen sem enyhítik azok az ölhosszú mondatok, amellyel szerzőnk kötetiben minduntalan találkozunk (pld. 145—146. l.; 146—147. l.; 217—218. lapon éppen 20 soros mondat). De nem szolgálják a megértést az ilyen kétes értelmű szövegek sem: „az állampolgár kiválása legalább nyomokban megváltoztatja az államot.“ (149.) A homályos fejtegetéseket s azoknak a filozófiai antropológiára való fontosságukat akkor sem tudjuk megállapítani, ha az idézett írókhoz fordulunk, mert az idézetek többnyire bosszantóan pongyolák, pontatlanok. (Pld. Vierkandt, akit különben kiadósan felhasznál, egyszerűen csak így idézi: „Gesellschaftslehre“; hol jelent meg a mű, hányadik lapról való az idézet stb., mind hiányzik.) Alföldi Andrást többször idézi és állítja maga mellé tanúul, de egyetlen egyszer sem idézi művét vagy műveit. — Figyelemre méltó, hogy a történet nagy kultúrateremtő erejéről és a társadalmak formáló, kialakító szerepéről s általában véve a történetről, mint az ember életének nagy tényezőjéről sem itt, sem a kultúra jelenségeiről való szakaszokban tüzetes fejtegetéseket nem találunk. Holott érték, kultúra, társadalom, történet, — olyan négy fogalom, amely filozófiailag szükségképpen egymásra utal s egymásra való vonatkozásban érthető meg csak igazán.

Amit szerzőnk a vallás és egyház, állam és egyházi szervezet között levő viszonyról mond — tudjuk, hogy erős ez a szó, de mégis kénytelenek vagyunk ezt használni — egyenesen megdöbbentő. Hát nem volt-e elég jóra való munka, amelyekben a szerző ezeknek a kérdéseknek utána nézhetett volna? Hát kellett-e a vallásnak társadalmi vonatkozásairól beszélni, ha előbb nem kísérlette meg valami úton-módon tisztázni azt a különbséget, amit van hit és dogma, vallás és egyház között? E fogalmaknak összezavarása oka annak, hogy ezek a fejtegetések csak arra jók, hogy

helytelen útra vezessék azt, aki e kérdésekkel komolyan foglalkozni akar? Ha valaki a vallás dolgairól beszélni óhajt, annak bizony türelemre van szüksége, hogy ennek a jelenségnek minden oldalát a kellő elmélyedéssel megértetni tudja. Szerzőnk a vallás történetét éppen olyan kevéssé ismeri, mint a keresztyén dogmatörténetet s a protestantizmust is csak felszínesen látja. Minden lépten-nyomon látszik, hogy a szerző ezen a téren soha semmiféle önálló kutatást nem végzett s amit elmond egy két szerző összefoglaló műve alapján teszi.

Hasonlót kell mondanunk a vallás és erkölcs, valamint az érték fogalmát, fajait s egész dialektikáját tárgyaló fejtegetéseiről. Pedig itt is mennyi szépét és jót tanulhatott volna a magyar művekből. Ha ezeket tanulmányozza vala, akkor nem vált volna a művészeteket tárgyaló szakasz sem pusztá címszók gyűjteményévé, amelyeket semmiféle filozófiai kötelek egybe nem tart. Az egészen természetes immár, hogy amíg tud a Stefan George költészetéről, addig Adyról mélyen hallgat; szívesen emlegeti a „nagy német zenészeket“ (így!), de nem tud sem Bartókról, sem Kodályról.

Nem tehetünk róla, de meg kell állapítanunk azt is, hogy szerzőnk szerencséje nem volt nagyobb azokban a fejtegetésekben sem, amelyek által talán a modern linguistika rejtelseibe akart bevezetni. Rossz volt az út, amelyen elindult s így a cél is szem elől veszett. A modern nyelvelmélet problémáit csak az lesz képes megértetni, aki előtt világos az a mechanisztikus álláspont, amely pld. Steintal és társai jártak; az a szociológiai felfogás, amelynek zászlóvivője Durkheim volt és az a túlzó történeti nyelvészet, amely a nyelv lényegét pusztán történeti úton vélte elérhetőnek. Aki előtt ez az immár nagy fáradtsággal és sok haszonnal megtett út világos, az fogja igazán értékelni a Saussure, Bally kutatásait és a fonológia eddig elért eredményeit, amelyeken át a nyelv valóban szorosan hozzáfűződik az emberi lélekhez és szellemhez, fontos eredményeket szolgáltatva a filozófiai antropológiának is. Mindezt azonban szerzőnknel nem találjuk. Sok nyelvészt említ, de keveset ismer. Némelyiknek a nevét sem tudja jól. Pld. von der Gabelentz mindig csak Gabelentz néven emlegeti, de könyvét nem is idézi. Féltünk hát, hogy ezt a művet is csak referátumokból ismeri. Nem látja világosan azt a lényegbevágó különbséget, amely van a fonetika s csak ez előtt pár évvel kialakulni kezdő fonológia között; nem veszi észre, hogy a fonéma által miként kapcsolódnak bele a nyelvelmélet kérdései a filozófia egészébe.

A mű 2-ik kötete a lélektant foglalja magában. Itt első sorban a történeti excursiók látszanak feleslegeseknek, már t. i. ebben a vázlatos és sokszor semmitmondó előadásban. Amit pld. a 14—15. lapokon a természettudományi irányról és Külpéről mond az semmit sem magyaráz s nem mutatja meg azokat az elvi ütköző pontokat, amelyeken keresztül a lélektan mai képe kialakult. Az önmegfigyelést a lélektan alap módszerének mondja, de a 19. és 20. lapokon végez vele és nem látja, hogy maga az önmegfigyelés is lélektani problémát rejt magában. Egészen vázlatos és minden filozófiai megalapozást nélkülöz az, amit a szerző ösztönélet c. fejezetében bizonyosan az ösztöni életről akar mondani. A külföldi irodalomból erre vonatkozóan igazán sokat tanulhatott volna, de mintál szolgálhatott volna Böhm lélektana is, amely először tette a lélektani fejtegetések alapjául éppen az ösztönt, amelyet a maga metafizikai mélységében fogott fel és érzett meg. Az Én fogalmáról való fejtegetések is más-ként ütöttek volna ki, ha nem vette volna teljesen semmibe Böhm idevágó fejtegetéseit. Amit az Én körül forgó vitáról mond, az naív dolog s

félünk, azt kell mondanunk, hogy Brandenstein nem értette helyesen sem Kant, sem Fichte fejtegetéseit. Amit a „jó szímatú Hume“ tanárról olvasunk, az semmivel sem visz közelebb sem a Hume jelentőségének, sem a probléma fontosságának megértéséhez. Miután az *En* fogalma merőben szétfolyó, azért nem látjuk azt a dialektikus kényszert, amely Wundt teremtménye *synthesis*-étől kényszerűen vezetett Külpe felfogásához és hozta teljesen közel a mai lélektant Böhm bölcselétéhez. Hogy az egészen mai írók közül is említsünk egyet, Paul Schilder neve is felszínre kerül, de a híres pszichiaternek jellemző felfogása az *En*-ről sehol még csak röpke kifejezésre sem jut. Pedig itt milyen szépen lehetett volna reámutatni arra az egyezésre, amely Schilder tana (1914) és Böhm felfogása (1892) között mutatkozik. Tényeket elhallgatással a világból eltüntetni nem lehet. Az érzékelésekről és az akaratról szóló terjedelmes fejtegetésekben is éppen azokat a vonásokat nélkülözzük, amelyek az emberre, mint sajátos biológiai-pszichológiai Egészre nézve jellemzők s amelyek tehát a filozófiai antropológiában birnak jelentéssel, amint ezt oly erőteljesen mutatta meg Schelling ismeretes vázlatában. Itt kell vala a lélektani kérdéseket igazán marokra fogni, hogy egységes filozófiai elvek segítségével éppen a bölcséleti antropológia mélyeire szállhassunk alá.

A III. kötet tárgyalására nincs ezúttal terünk. De nincs is miért ki térni rá. Ez a kötet u. i. csak már ismert kérdéseket variál, a fejtegetések szálaít nem egységes filozófiai alapokhoz, hanem ma emlegetett írók tanaihoz kötve. Filozófiai antropológiát e fejtegetésekben sem találunk. A módszer itt éppen oly kevésé vezet célhoz, mint a többi kötetekben.

Mindent összevéve Brandenstein könyve megmutatta, hogy a filozófiai antropológia nem lehet egyszerűen filozófiai disciplinák gyűjteménye, itt-ott megtoldva a szaktudományok körébe eső fejtegetésekkel. A filozófiai antropológiának is csak akkor van jogosultsága, ha van önálló problémája, a problémákkal szemben önálló álláspontja s ha részeit egy éltető filozófiai gondolat fűzi organikus egésszé. Az így értett filozófiai antropológiára jó mintákat találhatott volna írónk a Heidegger, Barth, Jaspers, Scheler műveiben, hogy csak a német írókat említsük. A filozófiai antropológiának arra kell felenie: mi az ember? Erre a kérdésre pedig csak úgy kapok feleletet, hogy önmagamba tekintve önmagamát megélem és ezen élmények alapján önmagamát megismerem, mint a teremtettség egy sajátos, önálló lényét. Hol van hát ez a kérdés Brandenstein 1000 és egy néhány száz oldalas könyvében felvetve? Hát még hol van erre a kérdésre amilyen-olyan feleletet adva? Hol van itt egyetlen probléma is, amelyre a szerző feleletet ne tudna? Minden probléma megvan oldva s ezzel a megoldással minden kérdés el van intézve. A sokféle elszéledő problémák tömkelegében éppen az embert nem látjuk sehol, éppen az ő teremtmény, alakító, világképező, erejét keressük hiában. Hol hát itt a filozófia, amely nem egymásra hordott anyag, hanem egységes és magyarázó elvekre visszavezetett tudás? Még esztendőnk hosszú és türelmes munkájára, a filozófiai kútforrás elmélyedő tanulmányozására, a problémák iránt való fogékonyságnak éppen a problémák tanulmányozása által való kifejlésére, az összekötő és jelentést adó elvek világos tisztázására lett volna szükség, hogy ebből a három kötetes könyvből egy kötetes bölcséleti mű válhassék. — A könyvek stílusa kifejezéstelen, élet nélkül való. Ezért sokszor éppen kínos a munka olvasása.

Bartók György

BARTÓK GYÖRGY: ÖSZTÖN, TUDAT, ÖNTUDAT. Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1937. 56. l.

Ez az alapvető lélektani kérdésekkel foglalkozó tanulmány annak a filozófiai gondolatrendszernek egyik részlete, amely a szerzőnek 1924 óta megjelenő munkáiban* bontakozik ki előttünk. Annak az alapvető gondolatnak továbbfejtése, amely az embert a test, a lélek és a szellem hármas „széttéphetetlen egységében” látja. Itt ebben az értekezésben „az ember organikus belső alkatának” legmélyére szállt alá, abból a célból, hogy megkeresse „azokat az alapokat, amelyeken az ember egész élete, lelkesége, szellemi tevékenységei nyugodnak”.

Ez a gondolatrendszer a filozófiai eszmélkedés és kialakulás első indításait olyan gondolatkörből kapta (Böhm K.), amely szerint „az Én nem eredmény, hanem forrás, nem üres kép, hanem valóság”. S így nem csoda, ha most is döntő határozottsággal találja meg sokféle a formában jelentkező lélektani irányok között azt, amelynek területén a szellem filozófusa lábát megvetetheti. Elutasítja magától az okság törvényén felépülő régi mechanisztikus lélektant s a maga immár teljesen kialakult filozófiai álláspontjának megfelelően a saját lélektani problémái számára abban a körben keres és talál eligazodást, amelynek alapmeggyőződése az alkatszerű Egész szintetizáló tevékenységének teleologikus parancsa alatt álló lélek-egység.

Filozófusunk számára azonban ez a lélektani alapvetés, „a lélek organikus egységének fogalma... az ember organikus egységének fogalmává bővül ki”; olyan tétellel, amely nemcsak a lélek lényegének igaz megértését szolgálja, de középponti gondolata annak a gondolatrendszernek is, amely az életből kiindulva tájékozódik a lélek és a szellem világában is. Ennek a filozófiai világnézetnek számára a lélek — s vele együtt a szellem — „az élettől elszakítottan semmit sem jelent. A számunkra hozzáférhető lélek az élet végtelen folyamába van ágyazva s míg neki a test tevékenysége szolgálat szilárd alapot, addig viszont ő a szellemnek szolgál erős és nélkülözhetetlen fundamentumul”.

Ezt a legmélyebben gyökerező és az emberi szellem legmagasabb megnyilatkozásaiba is szükségszerűen belenyúló emberi egységet akarjuk a szerző útmutatásai alapján megérteni, amikor vele együtt azt keressük, hogy mit értünk ösztönön; ösztönöknön — vagyis a szerző eddigi megállapításai szerint — olyan adottságokon, „amelyek által az egész világot átható egyetemes élet... megvalósulásra tör”. Akiben ezzel kapcsolatban világossá lett az, „hogy a test egysége az ösztönök szigorú egységének megvalósítója” s „a test az ösztönök rendszeres egységének megjelenése a látható világban”, annak egyszer komolyan szembe kell néznie azzal a kérdéssel, hogy mi az ösztön s milyen jelentést kapnak ennek kapcsán a tudat s az öntudat.

Ezt a körültekintő és a lélektani fogalmak végső lényegéig hatoló vizsgálatot természetszerűen csak úgy lehet jól elvégezni, ha alapos történeti tájékozottsággal keressük meg a kérdésre vonatkozó vizsgálódások eddigi eredményeit. A kis értekezés elvi szempontból hiánytalan módszeres felépítésben tárja eléink az ösztönre vonatkozó eddigi vizsgálatok eredményeit. Történeti áttekintésében Lotze ösztöntanából kiindulva, Böhm K. R. W. G. Hingston, W. James, William Mc Dougall és L. Klages elmélke-

* A philosophia lényege. 1924, 1934. A „rendszer” filozófiai vizsgálata, 1928. Az „eszme” filozófiai vizsgálata. 1930. A „szellem” filozófiai vizsgálata. 1934.

désének részletes megbeszélése és finom elemzése készítik elő a talajt a kérdés filozófiai és lélektani megoldására.

Az eddigi vizsgálatok és megállapítások eredményeinek értékesítésével építi ki azután a maga határozottan új és megkapóan szuggesztív erejű ösztönelméletét, amely nemcsak filozófiai világnézetét egészíti ki, hanem egyúttal elmélyült és filozófiailag igazolt alapvetést nyújt egy új és igen termékenynek ígérkező lélektan számára is.

Csak eddig is vallott álláspontjának világos és határozott leszögezése az a pontosan megfogalmazott tétel, mely szerint „az emberi lélek egysége nem egyszersmindenkorra megadott szilárd s mind formájában mind tartalmában változhatatlan metafizikai egység, hanem a folytonos fejlődés állapotában lévő, létesülő, dinamikus egység”. Ennek az emberi egységnek — amely a test, a lélek és a szellem egysége — „*apriori megadott tendenciái, amelyek által ez az organikus egység kifejlik, a maguk legbensőbb lényege szerint ösztöni természetűek*“.

Ehhez kapcsolódnak az ösztön fogalmát, szerepét és jelentőségét meghatározó tételek, amelyekett itt csak röviden a tárgyalás benső összefüggéséből kiszakítottan idézhetünk.

Ezek a következők: „... minden ösztön törekvés”; a lélek pedig „nem egyéb, mint ösztönök rendszere, amely ösztönök egytől-egyig egyetlen és egyetemes ösztönnek t. i., az önfenntartás ösztönének vannak alávetve és annak szolgálnak”. A lélek ös- vagy alapösztöne „nem egyéb, mint önmagának fenntartása és kialakítása minden ösztöne segítségével”. Ennélfogva: „1. minden ösztön egyénileg színezett ösztön, és 2. minden lelki egység, amely ezen ösztönök segítségével fejlődik ki, merőben egyéni lélek”. Így azután, a végső alapvető fogalmak meghatározását megillető óvatossággal megkísérelt következő definíciót halljuk: „*ösztön alatt értjük azt az őseredeti tendenciát, amely a maga formája szerint törekvés, tartalma szerint jelentés; ezen tendencia, amely az ösztönök által valósul meg, mindig céloknak szolgáltatában áll, a cél tudata nélkül*...“.

E tétel részletes kifejtései, egyúttal azonban a legbensőbb testi-lelki mozgalmasság szemléletes megvilágításai azok a fejtegetések, amelyek arról szólnak, hogy az ösztönben határozatlan alakban ugyan, de benne foglaltattnak már az ismerés, törekvés és érzés mozzanatai, hogy az ösztönök, az östendenciák lappangó állapotukból csak a hiányérzet következtében lesznek tevékenyvé, s hogy tevékenységük nemcsak egységes és mindig kapcsolatos, hanem magának ennek az egységnek megvédésében és kialakításában áll, hogy éppen a latens ösztönök alkalomra (külső hatásra) váró, alkalomtól függő megjelenése teszi az ösztönök osztályozását lehetetlenné, hogy az ösztönöket mindig csak magunkból és magunk által ismerhetjük meg, s hogy az emberi lélek egységnek kialakulása csak úgy érthető meg, ha Böhmmel és Klagessel együtt belátjuk, hogy az ösztön és az ösztönzés között mindig és mindenütt a *kép* a közvetítő.

Az értekezés további gondolatmenetének megértése szempontjából mindezekből csak azt kell kiemelnünk, hogy Bartók Böhm K. nyomán az ösztönt önmagában véve nem tartja tudatosnak, az csak bizonyos körülmények között lesz tudatossá. De szerinte csak „a latens ösztön, amely csírában szunnyad, nem-tudatos ösztön; a felébresztett ösztön azonban tudatos tevékenységre sarkal s mincs egyetlen ösztön, amely a maga tevékenységével bele ne terjedjen a tudatba”.

Eppen a legújabb, különösen a reflexekre vonatkozó vizsgálatok (G. Wolff, Dougall) tettek figyelmessé a tudat szerepére az ösztönös cselekedetekben s járultak nagyban hozzá az ösztön és tudat viszonyának megvi-

lágításához, G. Wolff nemcsak az ösztönös cselekedetek, hanem a reflexmozgások megértéséhez is szükségesnek tartja a tudat valamilyen halvány fényének fellelvését. Az ösztönös cselekedetekenél azonban a tudat szerepe még akkor is mintegy szemmel látható, ha a reflexmozdulatokban csupán egyszerű mechanikus történéseket ismerünk fel.

Hiszen mind az ösztönös cselekedetet megindító hiányérzet, mind pedig a vele járó képalkotás eredménye, a kép mindig tudatos, s így kimondhatjuk, hogy „a tudat ösztöne voltaképpen minden ösztön tevékenységét kíséri. A tudat az az „östeny (az az „ösztémény“) amelynek feltétele mellett alakul ki a lelki élet teljessége“. Mivel pedig a tudat tevékenysége nem egyéb mint „feszülés az Én és a Más között...“, a tudat feltételét az öntudat képezi... Azaz: az öntudat mint az Énnek önmagából való tudata, megelőzi a tudatot, amely mindig valami Másnak tudata“.

Az öntudatnak az a szerepe az ösztönös tevékenységekkel szemben, „hogy ezeket a cselekedeteket mind a maga tárgyává teszi. Az ösztön megkötöttségét és megtámadtatását az inger által, mint saját fájdalmát érzi és ettől a fájdalomtól csak akkor szabadul meg, ha az ösztön a maga tevékenysége által a megtámadtatást visszautasítja, a jelentkező hiányt pótolja s a maga épségét visszanyeri“. Az öntudat tehát tulajdonképpen az ösöztön, ennek alapján tudunk és értesülünk az ösztönök tevékenységéről; vagyis pontosabban: „az öntudat sem egyéb, mint tevékenység, amely az ösztönök felett állva s azokat maga elé állítva, az ösztönös tevékenységekre szabályozólag hat“.

Ez a rövid s természeténél fogva teljesen vázlatos kivonat nem adhat képet az értekezés gondolatmenetének minden újdonsága és mélysége mellett is kristálytisza világosságáról és meggyőző erejéről. A szó igaz értelmében vett „mélység-lélektan“ körvonalai bontakoznak ki előttünk abban az új világításban meglátott jelentésben, melyet e három lélektani fogalomról, azoknak szerepéről s egymással való benső összefüggéséről kapunk. Megtanultuk ebből a tanulmányból nemcsak azt, hogy az egységes emberi valóság kifejlésében döntő szerepük van az ösztönöknek, hanem azt is, hogy a tudat s az öntudat az egységes emberi valóságnak legmélyebb rétegébe nyulnak bele.

Ha ez így van — már pedig a tudatnak és az öntudatnak itteni fogalmi más értelmezést nem engednek meg — akkor ennek a filozófiai és lélektani álláspontnak világánál valahogyan le kell számolnunk a tudatosnak és tudattalannak hagyományos szembeállításával. Azzal a lélektani felfogással, amely a lélek-egységet két egymással szembenálló vagy egymásba beleolvadó félbe a tudatos, és tudattalan lélek szférájába különítette el. Feleletet kell keresnünk arra a kérdésre van-e, s ha igen, milyen értelme a lélek szempontjából a tudattalan, a nem-tudatos fogalmának.

Ennek a lélektan mai állása mellett sem teljesen idejét mult kérdésnek megoldásán kívül természetesen a lélektan iránt érdeklődő olvasó e tanulmány után feszült érdeklődéssel várja annak a filozófiai lélektannak kialakítását, amely ezeken az új belátásokon épül fel s amely az ismertető tudomása szerint a szerző egyetemi előadásaiiban már formát is kapott.

tb.